

ANALYSIS OF SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN TURKESTAN IN CHULPON'S WORKS

Mohigul Mukhamedovna Gadayeva

Asia International University

Lecturer, Department of Social Sciences and Humanities

mohigulgadayeva@mail.com

Bukhara, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Chulpon, Turkestan, Jadidism, national awakening, colonialism, national identity, enlightenment, freedom, socio-political processes.

Received: 04.09.26

Accepted: 05.09.26

Published: 06.09.26

Abstract: The article examines the representation of the complex socio-political processes of Turkestan in the early twentieth century in the works of Abdulhamid Chulpon. Using historical-literary and comparative analytical approaches, the study analyzes the writer's poetry, prose, journalism and drama. Particular attention is paid to colonial rule, national awakening, Jadidism, enlightenment, national identity, freedom and social inequality. The analysis focuses on "Adabiyot nadur?", "Vatanimiz Turkistonda temir yo'llar", "Qurboni jaholat", "Buloqlar", "Tong sirlari" and "Kecha va kunduz". The study demonstrates that Chulpon did not merely describe historical events; he interpreted social and political transformations through the psychological condition of individuals, national consciousness, enlightenment and the aspiration for freedom. Chulpon's literary heritage is therefore significant not only for Uzbek literary studies but also for understanding the socio-cultural history of Turkestan.

CHO'L PON ASARLARIDA TURKISTONDAGI IJTIMOY-SIYOSIY JARAYONLAR TAHLILI

Mohigul Muxamedovna Gadayeva

Osiyo xalqaro universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

mohigulgadayeva@mail.com

Buxoro, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: Choʻlpon, Turkiston, jadidchilik, milliy uygʻonish, mustamlakachilik, milliy oʻzlik, maʼrifat, ozodlik, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, “Kecha va kunduz”, publitsistika.

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asr boshlarida Turkistonda kechgan murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning Abdulhamid Choʻlpon ijodida aks etishi tarixiy-adabiy va qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida tadqiq etiladi. Tadqiqotda Choʻlponning sheʼriy, nasriy, publitsistik va dramatik asarlarida mustamlakachilik siyosati, milliy uygʻonish, jadidchilik, maʼrifatparvarlik, milliy oʻzlikni anglash, ozodlik va ijtimoiy adolatsizlik masalalarining badiiy talqini ochib beriladi. Ayniqsa, “Adabiyot nadur?”, “Vatanimiz Turkistonda temir yoʻllar”, “Qurboni jaholat”, “Buloqlar”, “Tong sirlari”, “Kecha va kunduz” kabi asarlar hamda adibning 1917–1924-yillardagi publitsistik faoliyati tarixiy voqelik bilan bogʻliq holda tahlil qilinadi. Choʻlpon ijodida ijtimoiy-siyosiy voqealar bevosita tarixiy bayon shaklida emas, balki shaxs ruhiyati, milliy ong, maʼrifat, ijtimoiy tengsizlik va erkinlikka intilish kabi badiiy kategoriyalar orqali ifodalanganligi asoslanadi. Tadqiqot natijasida Choʻlpon merosi Turkiston tarixining ijtimoiy-maʼnaviy qirralarini anglashda muhim badiiy-tarixiy manba sifatida baholanadi.

АНАЛИЗ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В ТУРКЕСТАНЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЧУЛПАНА

Мохигул Мухамедовна Гадаева

Международный университет Азии

Преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук

mohiqulgadayeva@mail.com

Бухара, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Чулпан, Туркестан, джадидизм, национальное пробуждение, колониализм, национальное самосознание, просвещение, свобода, общественно-политические процессы.

Аннотация: В статье на основе историко-литературного и сравнительно-аналитического подходов исследуется отражение сложных общественно-политических процессов Туркестана начала XX века в творчестве Абдулхамида Чулпана. Анализируются поэтические, прозаические, публицистические и драматические произведения писателя, в которых нашли художественное отражение проблемы колониальной политики, национального пробуждения, джадидизма, просветительства, национального

самосознания, свободы и социальной несправедливости. Особое внимание уделяется произведениям «Адабиёт надур?», «Ватанимиз Туркистонда темир йўллар», «Курбони жаҳолат», поэтическим сборникам «Булоқлар», «Тонг сирлари» и роману «Кеча ва кундуз». Обосновывается положение о том, что общественно-политическая действительность в творчестве Чулпана раскрывается не только посредством прямого описания исторических событий, но и через внутренний мир личности, национальное сознание, просвещение и стремление к свободе.

Kirish. XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida tub o'zgarishlar yuz berdi. Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati, mahalliy boshqaruv tizimidagi cheklovlar, iqtisodiy qaramlik, ta'lim va madaniyat sohasidagi muammolar jamiyatning ilg'or qatlamlarini mavjud vaziyatni tanqidiy anglashga undadi. Shu tarixiy sharoitda jadidchilik harakati shakllanib, ma'rifat, milliy o'zlik, zamonaviy ta'lim va jamiyatni isloh qilish g'oyalarini ilgari surdi. Cho'lpon dunyoqarashining shakllanishiga ham aynan shu ijtimoiy-madaniy muhit katta ta'sir ko'rsatgan. Manbalarda uning Sharq va G'arb adabiyoti hamda ijtimoiy-siyosiy qarashlaridan oziqlangani, dastlabki asarlari esa "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg'ona" kabi nashrlarda e'lon qilingani qayd etiladi.

Cho'lpon ijodini faqat badiiy-estetik hodisa sifatida o'rganish uning mazmun-mohiyatini to'liq ochib bermaydi. Chunki adibning she'riyati, publitsistikasi, hikoyalari va romanida muayyan tarixiy davrning siyosiy va ijtimoiy muammolari inson taqdiri bilan uzviy bog'liq holda tasvirlangan. Shu jihatdan Cho'lpon ijodi tarixiy voqelikning badiiy tafakkurdagi aksadosi sifatida ham alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi, avvalo, Cho'lpon asarlarida aks etgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni tarixiy kontekst bilan birgalikda o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Adib ijodida mustamlaka sharoitidagi jamiyatning ruhiy holati, millatning o'zligini anglash jarayoni, jaholat va ma'rifat o'rtasidagi qarama-qarshilik, ayolning jamiyatdagi mavqei, ijtimoiy tengsizlik hamda siyosiy bosim kabi masalalar bir-birini to'ldiruvchi tizimni tashkil etadi.

Maqolaning maqsadi — Cho'lponning asosiy badiiy va publitsistik asarlarida Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning aks etish xususiyatlarini aniqlash hamda ularning tarixiy mazmunini ilmiy jihatdan tahlil qilish.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- XX asr boshlaridagi Turkiston ijtimoiy-siyosiy muhitini Cho'lpon ijodining shakllanishi bilan bog'liq holda ko'rsatish;
- adib publitsistikasida mustamlakachilik va ijtimoiy muammolar talqinini aniqlash;
- Cho'lpon she'riyatida milliy uyg'onish va ozodlik g'oyalarining badiiy ifodasini tahlil qilish;
- "Kecha va kunduz" romanida jamiyat, shaxs va tarixiy muhit munosabatlarini ochib berish;
- adib ijodining tarixiy tafakkur va milliy o'zlikni shakllantirishdagi ahamiyatini baholash.

Tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, qiyosiy-tarixiy, biografik, tizimli va badiiy-tahliliy metodlar tashkil etadi.

Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon 1897-yilda Andijonda tug'ilgan. U dastlab eski maktab va madrasalarda, keyinchalik rus-tuzem maktabida tahsil olgani, arab, fors va rus tillarini o'rganganligi, mutolaa orqali boshqa adabiy-madaniy an'analar bilan ham tanishgani haqida manbalarda ma'lumotlar mavjud. Uning otasi Sulaymonqul ham ma'rifatga moyil ziyoli bo'lgani Cho'lponning dastlabki dunyoqarashi shakllanishida oilaviy muhitning muhim o'rin tutganini ko'rsatadi.

Cho'lpon yashagan davr Turkiston tarixining murakkab bosqichlaridan biri edi. Bir tomondan, mustamlakachilik tizimi siyosiy va iqtisodiy hayotga ta'sir ko'rsatayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, yangi usul maktablari, matbaa, gazeta-jurnallar va jadidchilik harakati orqali jamiyatda yangi fikrlash shakllanayotgan edi.

Jadidlar uchun jamiyatni o'zgartirishning asosiy vositalaridan biri ma'rifat edi. Cho'lpon ijodida ham ma'rifat masalasi bevosita siyosiy masalaga aylanadi. Uning fikricha, xalqning ozodligi faqat siyosiy shiorlar bilan emas, balki insonning ongini o'zgartirish, uni ilm va tafakkurga yetaklash bilan bog'liq. Shu sababli adib ijodida "jaholat — ma'rifat", "zulm — erkinlik", "qaramlik — ozodlik" kabi semantik qarama-qarshiliklar muhim badiiy tizimni tashkil qiladi.

Cho'lponning 1914-yilda e'lon qilingan "Adabiyot nadur?" maqolasi uning estetik qarashlari bilan bir qatorda milliy-ma'rifiy pozitsiyasini ham anglash imkonini beradi. Mazkur maqola yosh adibning adabiyotga oddiy ko'ngilochar hodisa emas, balki jamiyat ma'naviy hayotiga ta'sir ko'rsatuvchi kuch sifatida qaraganini ko'rsatadi. Tadqiqotlarda Cho'lponning 1914–1937-yillar davomida qariyb 70 ta adabiy-tanqidiy maqola e'lon qilgani qayd etiladi.

Demak, Cho'lpon ijodining dastlabki bosqichidayoq adabiyot va jamiyat munosabati markaziy masalaga aylangan. Bu esa keyinchalik uning tarixiy va siyosiy jarayonlarni badiiy talqin qilishiga zamin yaratdi.

Cho'lponning publitsistik merosi Turkiston tarixining ijtimoiy-siyosiy qirralarini o'rganishda alohida ahamiyatga ega. Uning "Vatanimiz Turkistonda temir yo'llar" kabi maqolalari mustamlakachilik davridagi iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga munosabatini ko'rsatadi. Adib temir yo'l kabi zamonaviy infratuzilma hodisasini faqat texnik taraqqiyot belgisi sifatida emas, balki uning ortida turgan siyosiy-iqtisodiy manfaatlar bilan birgalikda ko'rishga intiladi. Cho'lponning publitsistik asarlarida madaniyat va taraqqiyot masalasi milliy manfaat bilan bog'lanadi.

Bu yerda muhim jihat shundaki, Cho'lpon taraqqiyotning o'zini inkor qilmaydi. Aksincha, u ilm-fan, ta'lim, texnika va zamonaviy taraqqiyotning zarurligini anglaydi. Biroq taraqqiyot mustamlakachi manfaatlariga xizmat qilishi bilan mahalliy xalq manfaatlariga xizmat qilishi o'rtasidagi farqni ko'rsatishga intiladi. Shu ma'noda uning publitsistikasi modernizatsiya masalasiga tanqidiy yondashuv namunasidir.

"Qurboni jaholat" kabi dastlabki nasriy asarlarida ham ijtimoiy muhit va shaxs taqdiri o'rtasidagi bog'liqlik kuzatiladi. Jaholat Cho'lpon uchun shunchaki bilimning yo'qligi emas, balki insonni o'z huquqi va imkoniyatlarini anglashdan mahrum qiluvchi ijtimoiy holatdir.

Shu sababli Cho'lponning ma'rifatparvarligi siyosiy mazmundan xoli emas. Uning ma'rifat haqidagi qarashlarida millatning kelajagi, ijtimoiy taraqqiyoti va ozodligi masalalari mujassamdir. Adabiyot, maktab, matbuot va san'at esa ana shu uyg'onish jarayonining vositalari sifatida talqin qilinadi.

Cho'lponning 1920–1924-yillardagi ocherklari va publitsistik materiallarida esa tarixiy vaziyat yanada murakkablashadi. Manbalarda "Yo'lda bir kunduz", "Yo'lda bir kecha", "Sharq poyezdi keldi", "Sharq uyg'ongan", "Quturgan mustamlakachilar", "Yo'l esdaligi" kabi asarlari orqali chorizm mustamlakachiligi, fuqarolar urushi davri fojealari va jamiyatdagi turli ziddiyatlar yoritilgani ko'rsatiladi.

Bu asarlar Cho'lponning tarixiy voqealarni kuzatuvchi emas, balki ularning inson hayotiga ta'sirini his qiluvchi ijodkor sifatidagi pozitsiyasini namoyon etadi.

Cho'lpon she'riyatining eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, unda tarixiy voqelik ko'pincha lirik qahramonning ichki kechinmalari orqali ifodalanadi. Shoir siyosiy voqeani to'g'ridan-to'g'ri bayon qilishdan ko'ra, uning inson ruhiyatida qoldirgan izlarini tasvirlaydi.

"Uyg'onish", "Buloqlar", "Tong sirlari" kabi to'plamlarning nomlari ham ramziy ma'noga ega. "Uyg'onish" tushunchasi shaxsiy ruhiy uyg'onishdan milliy ong uyg'onishigacha

bo'lgan keng semantik maydonni qamrab oladi. "Tong" esa zulmatdan yorug'likka o'tish, yangi davrning boshlanishi, umid va kelajak ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

"Buloqlar" to'plamining bo'limlari "Sharq uchun", "Sezgilar", "Sevgi", "Qora yo'llar" va "Qor qo'ynida" kabi nomlardan tashkil topgani ham shoir ijodining individual kechinmalar bilan ijtimoiy-tarixiy muammolarni birlashtirganini ko'rsatadi. Manbalarda shoir ushbu to'plamni "jahon fotihlari changalida ezilib yotqon Sharq o'lkalariga" bag'ishlagani qayd etiladi.

Bu jihat Cho'lponning milliy masalani faqat bir hudud yoki bir xalq doirasida emas, balki mustamlaka va ozodlik muammosi sifatida kengroq ko'rganini anglatadi.

Cho'lpon lirikasidagi ozodlik g'oyasini faqat siyosiy mustaqillik talabi bilan cheklash ham to'g'ri emas. Ozodlik uning poetik tafakkurida insonning ma'naviy erkinligi, milliy o'zligini anglash, ilm olish va o'z taqdirini belgilash huquqi bilan bog'liq.

Shu jihatdan Cho'lpon she'riyati milliy uyg'onish adabiyotining muhim xususiyatlarini mujassamlashtiradi. Tadqiqotlarda ham uning ijodida xalq ozodligi, milliy o'zlikni anglash, erkinlik va ma'rifatparvarlik motivlari muhim o'rin egallashi ta'kidlanadi.

1917-yil Rossiya imperiyasida yuz bergan siyosiy o'zgarishlar Turkiston hayotida ham yangi imkoniyatlar va yangi qarama-qarshiliklarni yuzaga keltirdi. Milliy ziyolilar oldida Turkistonning siyosiy kelajagi, mahalliy boshqaruv, milliy muxtoriyat va jamiyatni demokratik asosda qayta qurish kabi masalalar paydo bo'ldi.

Cho'lpon ham bu jarayonlardan chetda qolmadi. O'zbekiston Fanlar akademiyasi materiallarida uning "Sho'royi islomiya" faoliyatida ishtirok etgani, Turkiston muxtoriyati g'oyasini qo'llab-quvvatlagani va 1917-yil noyabrida tashkil etilgan Turkiston Muxtoriyatiga bag'ishlab "Ozod turk bayrami" she'rini yozgani qayd etilgan.

Mazkur tarixiy bosqich Cho'lpon dunyoqarashida siyosiy ozodlik tushunchasining yanada konkretlashgan davri sifatida baholanishi mumkin. Avvalgi davrda ma'rifat va milliy uyg'onish orqali ifodalangan ozodlik g'oyasi endilikda siyosiy tashkilotlar va milliy muxtoriyat masalasi bilan bog'lanadi.

Biroq Turkiston Muxtoriyatining qisqa muddat mavjud bo'lishi va uning tugatilishi milliy ziyolilar uchun tarixiy fojea bo'ldi. Bu voqealar Turkiston jamiyatida siyosiy imkoniyatlar va real hokimiyat o'rtasidagi ziddiyatni ko'rsatdi.

Cho'lponning keyingi ijodida siyosiy voqealarga bevosita murojaat qilishdan ko'ra, insonning ruhiy holati, tarixiy xotira va ijtimoiy muhitning shaxs taqdiriga ta'siri kuchayadi. Bu holatni ijodkorning tarixiy vaziyatga mos ravishda badiiy ifoda usullarini o'zgartirishi sifatida baholash mumkin.

Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani Turkiston jamiyatining ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotini badiiy tahlil qilish nuqtayi nazaridan adib ijodining eng yirik namunalaridan biridir. Roman 1936-yilda yaratilgan bo'lib, unda mustamlaka davri jamiyatining turli qatlamlari, oilaviy munosabatlar, ayolning ijtimoiy mavqei, ma'rifat va jaholat, hokimiyat hamda shaxs o'rtasidagi ziddiyatlar keng tasvirlangan.

Asarning "Kecha va kunduz" nomi ramziy xarakterga ega. "Kecha" va "kunduz" qarama-qarshiligi faqat vaqt tushunchasi emas, balki ijtimoiy-ma'naviy holatlarning badiiy ifodasidir. "Kecha" — jaholat, qoloqlik, zo'ravonlik va ma'naviy qorong'ilikni; "kunduz" esa ma'rifat, uyg'onish, erkinlik va yangi hayotga intilishni anglatishi mumkin.

Romanning markazida Zebi taqdiri turadi. Uning shaxsiy hayotidagi fojealar aslida jamiyatdagi chuqur muammolarning ko'rinishidir. Ayolning taqdiri, uning ijtimoiy imkoniyatlarining cheklanganligi va patriarxal munosabatlar Cho'lpon tomonidan individual muammo sifatida emas, butun jamiyatning ma'naviy holatini ko'rsatuvchi mezon sifatida tasvirlanadi.

Zebi obrazi orqali yozuvchi ayol masalasini milliy uyg'onish muammosi bilan bog'laydi. Chunki jamiyatning ma'rifiy taraqqiyoti ayolning huquq va imkoniyatlari bilan ham chambarchas bog'liq. Shu jihatdan roman jadidchilikning ma'rifatparvarlik konsepsiyasi bilan hamohangdir.

Razzoq so'fi obrazi esa jamiyatdagi diniy qarashlarning tor va mutaassib talqinini ifodalovchi murakkab obraz sifatida namoyon bo'ladi. Bu yerda Cho'lpon dinning o'zini inkor qilmaydi; aksincha, jaholat va mutaassiblikning inson hayotiga salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Demak, roman diniy qadriyat bilan diniy mutaassiblik o'rtasidagi farqni badiiy jihatdan anglash imkonini beradi.

Asarning yana bir muhim jihati — shaxs va ijtimoiy muhit munosabatidir. Cho'lpon qahramonlarini faqat "yaxshi" yoki "yomon" tarzida tasvirlamaydi. Ularning qarorlari, qo'rquvlari va xatti-harakatlarini ijtimoiy sharoit bilan bog'laydi. Natijada roman psixologik realizmning muhim xususiyatlarini namoyon qiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham "Kecha va kunduz" romanida milliy uyg'onish, shaxs dramasi, jamiyat inqirozi, ayolning ijtimoiy mavqei va mustamlaka davri ruhiyati o'zaro bog'liq holda tahlil qilinadi.

Shunday qilib, "Kecha va kunduz"ni faqat maishiy roman sifatida baholash uning tarixiy mazmunini toraytiradi. Asar XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatining ichki tuzilishi, ijtimoiy munosabatlari va ma'naviy ziddiyatlarini badiiy rekonstruksiya qilish imkonini beruvchi muhim manbadir.

Cho'lpon asarlarining tarixiy qiymatini baholashda bir muhim metodologik masalaga e'tibor berish lozim: badiiy asar tarixiy hujjatning aynan o'zi emas. Yozuvchi tarixiy voqealarni o'zining estetik va falsafiy qarashlari asosida qayta talqin qiladi.

Shu sababli Cho'lpon asarlaridan foydalanishda tarixiy voqea bilan badiiy obraz o'rtasidagi farqni hisobga olish zarur. Masalan, "Kecha va kunduz"dagi qahramonlar real tarixiy shaxslar emas, biroq ular orqali muayyan ijtimoiy qatlamlar, munosabatlar va ruhiy holatlar umumlashtiriladi.

Cho'lponning tarixiy voqelikni badiiylashtirish usulida "shaxs orqali jamiyatni ko'rsatish" tamoyili yetakchilik qiladi. U katta siyosiy jarayonlarni oddiy inson hayotiga olib kiradi. Natijada mustamlakachilik siyosati, ijtimoiy tengsizlik yoki ma'naviy qoloqlik abstrakt tushuncha bo'lib qolmay, inson taqdiri orqali konkretlashadi.

Bu xususiyat Cho'lpon ijodini tarixchilar uchun ham muhim qiladi. Chunki rasmiy siyosiy hujjatlarda aks etmaydigan ruhiy holatlar, kundalik hayot muammolari, ijtimoiy munosabatlar va odamlarning tarixiy o'zgarishlarga munosabati badiiy adabiyotda o'z ifodasini topishi mumkin.

Shuningdek, Cho'lpon ijodida tarixiy jarayonlarning ichki ziddiyatlari ham ko'rinadi. Bir tomonda milliy uyg'onish va modernizatsiya istagi mavjud bo'lsa, ikkinchi tomonda jaholat, ijtimoiy konservatizm va siyosiy bosim mavjud. Shu qarama-qarshilik uning badiiy dunyosining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir.

Cho'lpon ijodining markaziy masalalaridan biri — milliy o'zlikni anglashdir. Uning uchun milliy o'zlik faqat etnik mansublikni anglash bilan cheklanmaydi. U tarix, til, adabiyot, ma'rifat, madaniyat va jamiyat oldidagi mas'uliyat tushunchalarini ham qamrab oladi.

Adibning "Adabiyot nadur?" maqolasidagi adabiyotga munosabati ham shu nuqtayi nazardan muhimdir. Adabiyot millatning ruhiy holatini ifodalashi va uning ma'naviy taraqqiyotiga xizmat qilishi kerak, degan qarash Cho'lpon ijodining asosiy tamoyillaridan biridir. Tadqiqotlarda uning adabiy-tanqidiy merosi yangi o'zbek adabiyoti va tanqidchiligi taraqqiyotida muhim o'rin tutishi qayd etiladi.

Cho'lpon uchun tarixiy xotira ham milliy uyg'onishning tarkibiy qismidir. O'z tarixini anglamagan jamiyat kelajagini mustaqil belgilash imkoniyatidan mahrum bo'lishi mumkin. Shu sababli uning ijodida tarix va zamon, xotira va kelajak, milliy meros va modernizatsiya o'rtasidagi munosabatlar doimo sezilib turadi.

Bu masala bugungi kun uchun ham ilmiy ahamiyatga ega. Chunki Cho'lpon merosini o'rganish faqat XX asr boshidagi adabiy jarayonni bilish emas, balki milliy o'zlik, tarixiy xotira va ma'naviy mas'uliyat tushunchalarining shakllanish tarixini anglash imkonini beradi.

Cho'lponning 1930-yillardagi taqdiri totalitar siyosiy muhitning ijodkor shaxsga munosabatini ham ko'rsatadi. U 1937-yilda hibsga olinib, 1938-yilda qatl etilgan. Keyinchalik uning nomi oqlangan bo'lsa-da, ijodiy merosining to'liq qayta tiklanishi mustaqillik davriga to'g'ri keladi.

Bu holat Cho'lpon merosining ikki tarixiy bosqichini ajratishga imkon beradi. Birinchi bosqich — uning hayoti va ijodi davridagi milliy uyg'onish, ma'rifat va ozodlik g'oyalari. Ikkinchi bosqich — ijodkor merosining qayta kashf etilishi va ilmiy muomalaga kiritilishi.

Mustaqillikdan keyingi davrda Cho'lpon ijodining qayta nashr qilinishi uning asarlarini yangi tarixiy nuqtayi nazardan o'rganish imkonini berdi. Manbalarda “Yana oldim so'zimni”, “Kecha va kunduz”, “Yorqinoy” kabi asarlarining qayta nashr etilgani va olimlar tomonidan Cho'lpon hayoti hamda ijodiga oid tadqiqotlar yaratilgani qayd etiladi.

Bugungi tarixshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan Cho'lpon merosining ahamiyati shundaki, u Turkiston tarixini faqat siyosiy hodisalar ketma-ketligi sifatida emas, balki inson taqdiri, jamiyat ruhiyati va milliy ong evolyutsiyasi sifatida anglash imkonini beradi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, Abdulhamid Cho'lpon ijodi XX asr boshlaridagi Turkistonning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotini o'rganishda muhim tarixiy-adabiy manba vazifasini bajaradi. Uning publitsistik, she'riy va nasriy asarlarida mustamlakachilik siyosati, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, jaholat, ijtimoiy tengsizlik, ayol masalasi, milliy o'zlik va ozodlik kabi muammolar o'zaro bog'langan holda aks ettirilgan.

Birinchidan, Cho'lpon dunyoqarashining shakllanishi Turkistonda jadidchilik va milliy uyg'onish jarayonlari kuchaygan tarixiy davrga to'g'ri keladi. Shu sababli uning ijodida ma'rifat va milliy taraqqiyot masalalari markaziy o'rin egalladi.

Ikkinchidan, adib publitsistikasida mustamlakachilikning siyosiy va iqtisodiy oqibatlariga tanqidiy munosabat kuzatiladi. U taraqqiyot va modernizatsiyani qo'llab-quvvatlagan holda, ularning mahalliy xalq manfaatlariga zid shakllarini tanqidiy baholadi.

Uchinchidan, Cho'lpon she'riyatida siyosiy jarayonlar bevosita tarixiy xronika shaklida emas, balki ruhiy kechinma va ramziy obrazlar orqali ifodalandi. “Uyg'onish”, “tong”, “zulmat”, “yo'l” kabi poetik obrazlar milliy ong va ozodlikka intilishning ramziy ifodasiga aylandi.

To'rtinchidan, 1917-yil voqealari Cho'lponning siyosiy qarashlarida muhim burilish yasadi. Turkiston Muxtoriyati g'oyasini qo'llab-quvvatlashi uning milliy siyosiy manfaatlar va o'zini o'zi boshqarish masalasiga jiddiy munosabatini ko'rsatadi.

Beshinchidan, “Kecha va kunduz” romanida tarixiy jarayonlar shaxs taqdiri orqali badiiylashtirilgan. Zebi, Razzoq so'fi va boshqa obrazlar orqali jamiyatning turli qatlamlari,

ma'naviy ziddiyatlari, ayolning ijtimoiy holati va mustamlaka davri muhitining inson ruhiyatiga ta'siri ochib beriladi.

Shunday qilib, Cho'lpon ijodini o'rganish O'zbekiston tarixining XX asr boshlaridagi murakkab jarayonlarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Uning asarlari tarixiy hujjatning o'rnini bosmasa-da, davrning ijtimoiy ruhiyati, milliy ong holati va insonlarning tarixiy o'zgarishlarga munosabatini tushunishda noyob badiiy manba hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan Cho'lpon merosini tarixshunoslik va adabiyotshunoslikning tutash nuqtasida kompleks tadqiq etish ilmiy jihatdan istiqbolli yo'nalishlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Cho'lpon. Yana oldim so'zimni. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
2. Cho'lpon. Kecha va kunduz. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
3. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. — Toshkent: O'zbekiston, 2008.
4. Sharafiddinov O. Cho'lponni anglash. — Toshkent: Yozuvchi, 1994.
5. Quronov D. Cho'lpon nasri poetikasi. — Toshkent: Sharq, 2004.
6. Yo'ldoshev N. Cho'lponning adabiy-tanqidiy qarashlari. — Toshkent.
7. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Cho'lpon haqidagi maqolalar. — Toshkent.